

Lepravizit ábrázolása egy XVI. századi fametszeten (Forrás: Jürgen Belker: *Aussätze*, 208.)

Egy betegség hétköznapjai a középkorban¹

Minden társadalomban léteznek ún. marginális csoportok. Tagjaik a szó valódi értelmében soha nem alkotnak koherens, mi-tudattal bíró csoportot; a társadalom többi, sőt többségi részének kollektív elutasítása teszi őket csoporttá. (Az elutasítás komplex fogalom, az élet valamennyi területén érezteti hatását: a köszönés nem fogadásától, a társasági érintkezés elutasításán át, a házassági kapcsolat lehetetlennek értékeléséig sok minden beletartozik.) Valójában több szubkultúra az, amelyből a társadalom egy nagy halmazt kreál az érintkezések során. Máságuk szolgál alapul az átlagostól való megkülönböztetésükre. A középkori európai társadalom marginális csoportjai is ilyenek voltak. A feljük irányuló elutasítás jelentette a „közösségüket”.

Bizonyos foglalkozásokat a kor embere becstelennek, tisztátalannak tartott, s ezért elutasította annak végzőjét, sőt egész családját is. Ilyen foglalkozásnak számított: a hóhér, sintér, sírásó, mészáros, fürdőmester, szajha, zenész, akrobata, bolond, színész, pásztor munkája. Idegen kultúrájuk miatt a vallási máság képviselői is hasonló elutasításban részesültek. Félelmet, s így elutasítást váltott ki az utazó idegen alakja: lovag, kézműves, szerzetes. A szociális biztonság igénye megkövetelte, hogy ismerjék egymást az emberek, a természetes állapotot az elődök nyomdokain, „örökségében” élő birtokos képviselte. Ugyanakkor Krisztus mint vándor és zarándok, aki úton van saját égi otthona felé, az idegennel szembeni jóhiszeműséget, vendégszeretetet implikálja, hiszen a legendákban is számtalanszor Krisztus jelenik meg a segítséget kérő idegen alakjában. Mindez problémássá tette az „idegenek” megítélését, ambivalenciát szült. Hasonló a helyzet a betegekkel is. A betegség gyakran munkaképtelenséget, ezáltal pauperizálódást eredményezett, koldulásra kényszerítette áldozatát, aki egyben ki is szorult addigi közösségéből. A koldus alakja általában a rablás, csalás fogalmával járt együtt. A betegség okozta testi elváltozásokat gyakran tulajdonították belső, lelki, életvitelbeli okoknak, és fordítva is igaz: külső rútságból belső tulajdonságokat vezettek le. Krisztus élete és tanítása itt is az ellenkezőjét sugallja: segítséget, ápolást, törődést.

Közelebről szemügyre véve, a szubkultúrák többségére igaz ez az ambivalencia, melynek gyökere tudatlanság, az ismerentlontől való félelem volt.

A megítélés dichotómiájának bemutatása a célja a következő dolgozatnak. A vizsgálat fókuszában a betegek egy szubkultúrája, a leprások világa áll. A leprásokra a társadalom egy sajátos rendet kényszerített, s még ha el is fogadták azt, akkor is a társadalom számkivetettjei maradtak, az egészségesek szemében „élő halottak”.

¹ A dolgozat az 1996/97. évi OTDK-versenyre készült, témavezetője Nagy Balázs adjunktus volt.

Már az ókorban ismert betegségről van szó: az Ótestamentum foglalkozik a lepra szimptomáinak számbavételével: „Ha valamely ember testének bőrén daganat vagy tarjagosság vagy fehér-folt-támad, és az ő testének bőrén poklos fakadékká lehet: vigyék el az íyet Áronhoz, a paphoz vagy egyvalamelyikhez az ő papjai közül. / És nézze meg a pap azt a test bőrén lévő fakadéket. Ha a szőr a fakadéokban fehérré változott, és ha a fakadéknak felülete mélyebben van az ő testének bőrénél: akkor poklos fakadék az. Mihelyt látja ezt a pap, tisztátalanak ítélje azt.” (3Móz 13.2-3)² A leprás társadalmi helyzetéről csak ennyit mond: „Mindaddig tisztátalan legyen, amíg rajta van a fakadék, tisztátalan az; csak ő maga lakjék, a táboron kívül legyen az ő lakása.” (3Móz 13.46) A zsidóknál a leprásnak magára *tamen* (tisztátalan) felkiáltással kellett felhívnia a figyelmet, ha vele szembe egészséges közeledett. Hasonló módon a muzulmánoknál *la misas* (ne érints!)-et kellett kiáltania. Nagy valószínűséggel Hammurapi törvénykönyve 148—149. pontjában említett *la'bum*-láz is leprára utal: „Ha egy *awelum* feleséget vévén, ezt *la'bum*-láz fogta el, s az (*awelum*) másik nő vételére határozta magát: elveheti, de feleségét, akit a *la'bum*-láz fogott el, nem bocsáthatja el; egy (részére) épített házban lakván, amíg csak él, (férje) tartsa őt meg. / Ha ez a nő nem egyezik bele, hogy férje házában lakjék: házassági ajándékát, amelyet atyja házából hozott, (a férj) teljes egészében térítse vissza, mire eltávozhatik.”³ Kétségtelenül gyógyíthatatlan és halálos betegség lehetett a *la'bum*-láz, s mivel a férfi új feleséget választhatott, feltehetően a kór megrúthatta áldozatát, veszélyeztethette egészséges utódok világra hozását, s ez mind igaz a leprára is.⁴ Fentiek vázolják azokat a problémákat, amelyek a lepra-kérdés talpköveit képezik a középkorban is: leprásként való létezés, a leprás egészségesektől való elkülönítése, a leprás és a házasság.

I. Lepra – a kívülálló szemével

A lepra európai története három szakaszra bontható: a betegség terjedt a 9. századig, a 12-14. században regisztrálták a legtöbb beteget, majd a 14. századtól számuk folyamatosan csökkent. A lepra megnevezésére használt fogalmak sok információt közvetítenek a betegek megítéléséről. *Malade* (male habitum) és származékai⁵ csak azt jelzik, hogy komoly betegségnek tartották a kortársak. *Miser*, *misellus* és a belőlük képzett szavak⁶ már arról is hírt adnak, hogy a leprás helyzetét szerencsétlennek ítélték. A leprás társadalmi helyéről a legtöbbet az *uzsazeo* (*uzseze*, *uzsaz*, *uzsetzel*, *uzsetzic*) kifejezés mond el – ez az alapja a mai *Aussatz* német szónak –, a leprás társadalomból való kitaszítottságát jeleníti meg. Német

² A Biblia-idézetek Károli Gáspár bibliafordításából valók.

³ *Ókori keleti történeti chrestomathia* (139.)

⁴ Hans Niedermeier: *Soziale und rechtliche Behandlung der Leprosen* (76.)

⁵ Németben: *maleter*, *malazie*, *malatsucht*, *malatschaft*.

⁶ Németben: *miselsucht*, *miselsuchtig*, *miselsiech*, *miseler*.

nyelvterületen használták a *spitalesch* megnevezést is a leprás lepraházhoz kötöttségére utalva; de általános volt a bibliai előd, Lázár története alapján a *laserich* (*laserheit, laserpine, lasersocht, laserschap*) megnevezés is. Egymás mellett élő fogalmak voltak ezek a virágzó középkorban, még ha kialakulásuk nem is egyidejű, és használatuk nem egy területre érvényes. A középkori magyar szóhasználat is a fenti példákat követi; van szavunk a betegség végzetes jellegének kifejezésére: poklos, belpoklos (véltetőleg utalt a betegség belső szerveket megtámadó sajátosságára vagy a bőrpoklos kifejezés módosulásaként keletkezhetett), és hazánkban is nevezték a leprásokat lázároknak.

A megnevezések sokfélesége is sugallja, hogy nem volt egyértelmű a leprások megítélése a középkori keresztény Európában. Egyfelől az emberek szembe találták magukat egy olyan betegséggel, mely az emberi alakot felismerhetetlenné teszi, és ráadásul fertőz, s azt sem tudni, hogyan. Biztos gyógyszert senki nem tudott rá adni, és a betegségbe lassan, esetleg hosszú kínok között, bele is halt a fertőzött: természetesen félték e kórtól. Másik oldalról viszont a fejükben ott kavargott a vasárnaponta a templomban prédikált testvéri, felebaráti szeretet és az oltárképekről lenéző szentek példamutatása. Nem csoda hát, hogy tudatukban egy meghasonlott kép élt a leprásokról. A felvetődő legfontosabb kérdés tehát, ami a zavart tisztázhatta volna, hogy mi okozza a leprát.

Annak érzékeltetésére, milyen keveset tudott a középkori orvostudomány a lepráról, vázoljuk fel, hogy mit tud a mai. Lepra görög eredetű szó, eredeti jelentése kiütés, rüh, ótvár. (Ezek a megbetegedések azonban a leprától jelentősen különböznek.) Lepra a neve annak a betegségnek, amelyért a *Mycobacterium leprae* nevű kórokozó felelős. Krónikus betegség, cseppfertőzéssel vagy szennyeződéssel terjed. A fertőzés belépési helye főként az orr-garat terület, ritkább esetben a bőr hámsérülése; a beteg anyateje is fertőz. A baktériumra jellemző, hogy szaporodása rendkívül lassú (mesterséges táptalajon nem tenyészthető), így a betegséget hosszú lappangási idő, lassú kialakulás jellemzi. Az inkubációs idő (fertőzéstől a tünetek megjelenéséig eltelt idő) 2-5, de akár 10-20 év is lehet. A betegség megtámadja a száj nyálkahártyáját, a bél hasi traktusát, a csontrendszert, a heréket, a bőrt, az idegeket (pl. a periférikus érzékelő idegszálakat). Az első jelzések általában megmagyarázhatatlan fájdalom, a bőrérzékelés zavarai (hiposztézia, anasztézia). Kezdetekor szinte mindig jelentkezik a primér affekció, egy pirosas pigmentfolt, amely aztán fehéres színű lesz, és kevésbé érzékeli a fájdalmat: ez a leprás sánker. A lepra kivételes formagazdagságot mutat, mivel lefolyása a fertőzött ellenállóképességétől függ. Erős immunrendszer esetén a fertőzés rendszerint elhal (az ilyen esetek több mint 98%-ában). A tünetek rendkívül sokrétűek, attól függően, hogy a betegség hol manifesztálódik. Jelenleg a lepra négy formáját különböztetik meg. A *lepromatosus* forma elsősorban a bőr elváltozását okozza; főként a nyakon és a végtagokon vörös, majd elfehéredő foltok jelennek meg. A *tuberculoid* típusnál az idegszálak göbökké vastagodnak, emiatt zavarok lépnek fel az érzékelésben és a mozgásban. A göbök tuberculumokra, a gümőkór gumócskáira emlékeztetnek. Kedvező prognózisú betegség, mivel nem roncsolódnak belső szervek, nem csonkolódnak a végtagok

és fájdalommentes. Létezik az úgynevezett *határesetforma*, mely az előző kettő keveréke. A *meghatározatlannak nevezett lepra* csomós infiltrátusokkal és különösen az arcon megjelenő barnás-vörös foltokkal kezdődik, majd a kórokozó behatol a véráramba és a belső szervekbe (máj, belek, vese), magas lázat okozva. A betegség lefolyása során fokozódik a test érzékenységének elvesztése, amit idegi elváltozások okoznak, végül megcsonkulhatnak a végtagok és az arc részei is a csomók összeolvadásával, így jön létre a *facies leontina*, a jellegzetes oroszlánarc. A gégefő elváltozása rekedtes hangot eredményez. Bármely formánál előfordulhat, hogy a betegség a páciens megnémüléséhez, megvakulásához vezet. A lepra kórokozóját először 1873-ban mutatták ki, addig nem ismerték a fertőzés okát.⁷

A középkori orvostudomány a betegség kiváltójának titulálta többek között: a dohos levegőt, pimpós bort, romlott disznóhúst. Más indoklás szerint a betegség az illető bűneinek, keresztényietlen életvitelének következménye. Racionális és misztikus oktulajdonítás keveredett a középkori orvostudományban, főleg mivel nem ismerték a fertőzési mechanizmust. Ez a kavarodás nem is tisztult az idő előrehaladtával. Bizonyítékként nézzünk meg két, időben egymástól távol eső okfejtést. Bingeni Szent Hildegard (megh. 1179), aki a különböző bőrbetegségek nagy csoportját foglalta össze lepra címszó alatt, a következőket írja a *Liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum* című műve *Causa et curae* részében. Szerinte három klasszikus fő bűn játssza a legfontosabb szerepet a lepra kialakulásában: dőzsölés (*gula*), indulatosság (*ira*), bujaság (*luxuria*). Torkosság és iszákoság – különösen veszélyesek a gőzölő, szaftos ételek – következtében a vér viaszos színt kap és besűrűsödik. Ha a vért láz vagy gyengeség nem tisztítja ki, akkor a vér, amíg áthalad a bőrön és más szöveteken, megfertőzi a szervezetet, kelések, kiütések, duzzanatok keletkeznek. Az indulatosság miatt a felizgatott, felhevült vér a májban gyűlik össze, ahol a kemény májjal összekeveredik és az előbbihez hasonlóan megfertőzi a bőrt és a szöveteket; a bőr felpuffad, az orr megdagad, a betegség végül a csontokat is megtámadja. A bujaság bűne a vér szabálytalan lüktetését okozza, amely végül oda vezet, hogy a vér megromlik, felbomlik, s a bőrhöz kerülve fakéreghez hasonló duzzanatot okoz. (Előbbiekkel ellentétben ezt gyógyíthatónak nevezi.) Hildegard tehát minden megbetegedést a vér állapotváltozásával magyaráz, ennek okát pedig az emberi bűnökben látja.

Hans von Gerstdorff *Feldtbuch der Wundarzney* című, 1517-ben megjelent művében úgy ír a lepráról, mint globális folyamatról: a lepra az ember alakjának, vérének, belső erejének elpusztulása. A betegség gyökere főként a hibás emberi

⁷ A lepra kórokozóját Armauer Hansen (1841–1912) norvég kutató 1873-ban írta le, a betegséggel való kapcsolatát azonban később Albert Neisser igazolta. Kezelése és gyógyítása csak a 20. században, az antibiotikumok felfedezése után vált valóra. A gyógyszeres kezelés azonban nem kellően hatásos, rendszerint több éves, kombinált gyógyszeresedés szükséges a teljes gyógyuláshoz. A WHO adatai szerint 1985-ben 10-15 millióra tehető a leprában szenvedők száma. Leginkább a trópusi, szubtrópusi égöv alatt fordul elő. A járványtani megfigyelések szerint a betegség sokkal inkább függ az életmódtól, mint az éghajlattól. A lepra a szegény néprétegek betegsége.

cselekvésekben rejlik, és a morális magatartásban negatív változásokat hozhat. Okainak egyike az indulatosság, amely miatt a vér a májba áramlik, ott felmelegszik, a hőségben elég, elszíneződik és végül az emberi húst szemcséssé, feketévé teszi. A mértéktelen étkezés okozza a természetes erő megfogyatkozását, a levegő megromlását, ez a légző utak elrekedését, rekedtséget és lassuló pulzust eredményez. A lép gyengesége, vérfolyás és melankólia is okozhat leprát. Melankólia-tanában (*Schwarzgalligkeit* / fekete epéjűség tana) kétféle melankóliát különböztet meg: természetest és nem természetest, betegséget okozót. Utóbbi két alakban léphet fel, vagy belső korhadáshoz és lázhoz vezet – az anyagcsere hibás párolgási, égési folyamatai miatt –, vagy rákhoz és a bőr *morphea*-vá (feltehetően kiszáradást jelent) válásához. Gerstдорff a leprát bőrbetegségre, anyagcsere-folyamatokra és hibás, bűnös emberi viselkedésre vezet vissza. Okfejtéséből még itt, a 16. század elején sem hiányzik a morális tartalom. Ezt mutatja a leprabeteg általa adott jellemléírása is: a leprás könnyen dühbe gurul, fősvény, keményszívű, érzéketlen, kapzsi, mindig kész a paráznságra.⁸

Az orvostudomány tehát nem oldhatta meg a szemléletbeli ambivalenciát. Gyógymódok sem igen léteztek, bár orvosi könyvek természetesen említenek bizonyos füveket, főzeteket,⁹ amelyek kedvező hatásúak a leprára. Népi hiedelem élt arról, hogy heréléssel megelőzhető a kór – ebből aztán jól profitáltak a borbélyok –, az is közszájon forgott, hogy szúzlányok szívének vére, teknősbékák vére gyógyítja a leprát, sőt nemi úton másra átragasztható úgy, hogy az eredeti beteg elveszíti kórját.

A vallási példabeszédek sem segíthettek, hiszen a betegségtől való emberi félelem az egyháznak biztos bázisul szolgált a keresztényi életvitel, a bűnöktől mentes magatartás példaállításához; félni csak annak kell, aki helytelenül él. Aki pedig beteg, az büntetesként kapta terhét. Ez az ideológia könnyen vezetett később ahhoz, ami pestisjárványok idején előfordult: megvádolták a leprásokat, hogy megmérgezik pillantásukkal a kutakat, s ezért felgyújtották a lepratelepeket.

Természetesen a vallási példabeszédek az ellenkező irányba is terelhettek a közhangulatot. Jézus maga is gyógyított leprásokat (Mát 8.1-4; Luk 5.12-15, 17.11-19), de nem csak mint Messiás és gyógyító jelenik meg a Bibliában, hanem mint aki megkönyörül a száműzötteken és betegeken: „És mikor láttuk, hogy jövevény voltál, és befogadtunk volna? vagy mezítelen voltál, és felruháztunk volna? / Mikor láttuk, hogy beteg vagy fogoly voltál, és hozzád mentünk volna? / És felelvén a király azt mondja majd nékik: Bizony mondom néktek,

⁸ Jürgen Belker: *Aussätze* (205–206.)

⁹ Nékám Lajos művében gyógymódokat is idéz: Mizald Antal 1609-es könyve szerint a sóska gyökere nyersen vagy ecetben megfőzve gyógyítja poklosságot. „de az előtt a fájdalmas részt eczettel és salétrommal a' verő fényen kennyed” - szól a „bölcs” felszólítás. (28.) Pápai Páriz Ferenc 1687-es előjárói beszéclében a következőket mondta: „ma is jónak tartjuk a' gyakori ferdést a' belpoklosság, és egyéb afféle boron el-terjedő nyavalyák ellen, kiváltképpen pedig a' vizek orvényében való mosódást. Ezt adá pedig tanátsul a' próféta is a' belpoklos Naamannak...” (28.)

amennyiben megcselekedtétek eggyel emez én legkisebb atyámfiái közül, én velem cselekedtétek meg.”(Mát 25.38-40) A leprás száműzött is és beteg is. A leprások szolgálata, mint amely Krisztusnak magának szolgál – ez adott eszmei alapot a lepraápolásnak a középkorban, s nagy előképei is voltak. Tübingiai Szent Erzsébet (1207–1231), legendája szerint, leprásokat gyűjtött össze és ápolta őket, megmosta lábukat, fekélyeiket csókolta, sőt egy leprást, aki maga Krisztus lett volna, az ágyába is fektetett. IX. Szent Leó pápa (1002–1054; (pápasága: 1049–1054) is befektetett egy leprást az ágyába. Assisi Szent Ferenc (1181–1231) Krisztussal találkozott, mikor egy leprást megcsókolt. Tours-i Szent Márton (szül. 316/317) Párizs városkapujában megcsókolt és csókjával meggyógyított egy leprást. Az útszéli, fázó koldust, akivel Márton megosztotta kabátja felét, és álmában a kabátféllal a vállán Krisztus jelent meg előtte, gyakran ábrázolták leprásként. Szent Otmar, Sankt Gallen apátja (szül. 759) a leprásoknak berendezett egy kis kórházat nem messze a kolostortól, és rendszeresen átjárt ápolni őket. Vagyis a Biblia, Jézus élete és tanítása, a szentek példái mind a leprások ápolását írják elő a keresztény embernek.

A leprás helyzetének legtisztább jellemzője a kortárs tételes jog vonatkozó passzusainak felidézése.¹⁰ Mint betegség, a lepra az egyházi rendelkezések alá tartozott, az egyháznak volt kötelessége gondoskodni a „nyomorultakról”. A lepra által felvetett problémákkal a világi törvényhozás is foglalkozott, igyekezett a leprás betegek társadalomból való kirekesztésével a fertőzést kiküszöbölni és a fellépő joghézagot a magánjogban (mai polgári jog) kitölteni. A leprásokról hozott rendelkezések három kérdést ölelnek fel: a kiközösítés, a létfenntartás és a házasság tárgykörét. Haladjunk időrendben!

549-ben az orléans-i zsinat elrendelte, hogy minden püspök, akinek a területén a lepra megjelenik, köteles vagyonából, képessége szerint ételt, italt biztosítani a betegeknek. Az 583-as lyoni zsinat megtöltötte a leprások városról városra járva koldulását, mivel azok így terjesztik a kórt. E rendelkezésekhez csatlakozott 584-ben a valence-i zsinat és 585-ben a II. maconi zsinat. 643-ban Rothari longobard király Edictumának 176. kapituláréja kimondta, régi szokásjogi gyakorlatra hivatkozva, hogy aki a bíró és a nép által leprásnak nyilvánított, az ettől az időtől *tamquam mortuus* és elveszíti minden képességét a vagyona felett, nem végrendelkezhet. Mintha már halott lenne, vagyona átszáll az örökösire, akiknek kötelességük a vagyonból eltartani a beteget, ám a betegnek nem áll jogában bírói segítséget kérni, hogy érvényesítse az eltartásra való jogát. A 230. kapituláré szerint ha egy vásárolt rabszolgáról kiderül, hogy leprás, a vásárlás érvényét veszti. (Az 5. századi szír–római jog is úgy rendelkezett, hogy amennyiben 6 hónap leforgása alatt egy eltitkolt betegség – pl. lepra vagy epilepszia – kiderül, a rabszolgavétel érvénytelenné válik.) Az orléans-i és lyoni rendelkezésekhez tért vissza az első német zsinat is, amit Bonifatius hívott össze, 742-ben. A leprabetegek növekvő száma egyre inkább szükségessé tette az

¹⁰ Hans Niedermeier: *Soziale und rechtliche Behandlung der Leptosen* (76–84.)

elhelyezésükről, ápolásukról való gondoskodást. Az egyház válláról a terhet a betegápoló rendek vehették le. 742-ben a *Concilium Germanicum* elrendeli, hogy minden kolostorhoz építsenek egy *xenodochiumot*. 757-ben a compiegne-i birodalmi és püspöki gyűlés kimondta, hogy a házassági közösség felbontható, ha az egyik fél leprás lesz, s az egészséges újránházassodhat. 789-ben Nagy Károly megtiltott minden közösséget leprások és egészségesek között, az ez évi aacheni zsinat azt is leszögezte, hogy míg a leprás házastárs él, új házasság nem köthető. A 817-es aacheni zsinat újra kimondta és megállapította, hogy minden új kolostoralapításnál – kivéve a beteg barátok ápolására épülteket – a szegény betegek részére a falon kívül építeni kell egy kórházat, *hospitale pauperumot*. (Bár a kolostor falán kívül kellett felépülniük, ezek a kórházak jogilag a kolostorhoz tartoztak, tehát jogi felettesük a kolostor apátja volt.) A karoling korban szabták először feltételül a leprásoknak, hogy az úton velük szemben haladóknak idejében jelezzék állapotukat egy kürt hangjával. Az az idegen, aki az erdőn áthaladva fennhangon vagy kürtjellel nem figyelmeztette a szembejövőt, az büntetlenül megverhető volt. (A középkori jog szerint idegennek számított mindenki, aki nem volt helyi lakos vagy akit a társadalom kizsárolt.) Európában a lepra járványszerű elterjedése a keresztes háborúk következménye volt. A 11. században már égető gondot jelentettek a leprások a városokban és az utakon. 1082-ben Rainald, Reims érseke elrendelte a leprások szigorú elkülönítését az egészségesektől. A rendelkezés értelmében el kell kerülniük a piacokat és más népes helyeket, keskeny utcákon nem járhatnak, kesztyű nélkül nem érinthetnek semmit, gyerekeknek nem adhatnak ajándékot, asszonyokat, a sajátjuk kivételével, nem érinthetnek. Az 1140-es *Decretum Gratiani* szerint a házasság akkor sem bontható fel, ha az egyik fél leprába esett. Az egészséges félnek követnie kell a lepraházba társát. (A lepra egyedül az eljegyzés felbontására szolgálhatott alappul.) II. Sándor pápa (1061–1073) már a decretum előtt ezt a véleményt képviselte, III. Sándor (1159–1181) és III. Orbán (1185–1187) rendeletei pedig megerősítették azt. A 12. században is léteztek már *leprosoriumok* szép számmal, főleg Franciaország területén. Ezekben kolostorokhoz hasonló élet folyt, szigorú házirend szerint. Közép-Európában a leprabetegek ekkor még általában a mezőkön épült magányos kunyhókban éltek a várostól messze, de a leprosoriumok rendszere itt is terjedőben volt. 1179-ben a III. lateráni zsinat elrendelte (Can. 23.), hogy minden együtt élő lepra-közösségnek rendelkeznie kell saját templommal, temetővel és pappal. E rendelkezést ismételte meg 1200-ban a londoni zsinat. Az 1212-es párizsi zsinat határozata szerint a kórházakban, leprosoriumokban élőknek a *vita communi* szerint kell élniük, amelybe beletartozik a magántulajdonról való lemondás, az önmegtartóztatás és a ház magiszterének való engedelmség. A leprosoriumban élő egészségesek nem lehetnek többen, mint a betegek, hiszen egy egészséges több beteget is képes ellátni, s a házra szálló adományok a betegeknek szólnak, nem az egészségeseknek. A bennlakók egyszerű ruhákat viseljenek. Ha a beteget követte házastársa a telepre, házassági kapcsolatban ott nem élhetnek. Az 1247-es *Statuta Cenomanensia* felszólította a papokat, tiltsák el a leprásokat a városok, falvak látogatásától,

minden közösség gondoskodjon a maga leprásairól, s idegen leprásokat maximum egy éjszakára fogadjon be egy lepratelep. 1290-ben a nogareti zsinat 5 solidus bírságra ítélte a vásárokon megjelenő leprásokat, s kötelezőnek mondta ki számukra a szokott jel viselését, amikor városba, faluba belépnek. A leprosoriumok anyagi támogatására a nogareti zsinat (1303) megtiltotta, hogy lepraházban élő leprást bármilyen szolgáltatással, adóval sújtsák. 1301-ben VIII. Bonifác pápa (1294–1303) lemondott a metzi, touli, verduni és lüttichi egyházmegyében lévő kórházak és leprosoriumok tizedéről. A marciaci provinciális zsinat 1326-ban kimondta, hogy aki leprást adóztat meg, azt kiközösítik.

A 14. századtól egyre gyakrabban visszatérő pestisjárványok idején többször volt rá szükség, hogy az egyház megvédje a lepraházakat a felbőszült tömegektől. A leprásokat a pestis terjesztésével, kutak megrontásával vádolták, és felgyújtva a lepraházakat elevenen égették el a betegeket (1309, 1316, 1321 Franciaország, 1321 Aachen). XII. Benedek pápa (1334–1342) 1340-ben kiközösítéssel fenyegetett meg mindenkit, aki Verdun leprásait bántani meri, s a leprabetegek védelmét a metzi St. Sauveur apátjára bízta. (Még 1435-ben is előfordult, hogy a baseli zsinat kénytelen volt a St. Vinzenz és St. Arnulf apátjaira bízni a metzi leprások védelmét.)

Összegezve a fentieket elmondható, hogy az egészségesek, leprások elkülönítése már viszonylag korán elkezdődött, és konzekvens maradt. A leprás egzisztenciájának biztosítására végül a leprosoriumok intézménye lett hivatott. Mivel ezeket a házakat fenn is kellett tartani, így az idők folyamán módosult a leprás vagyonvesztéséről szóló Rothari-féle edictum tartalma; bár telepenként eltérő módon, de a ház mindig kapott valamennyit az illető vagyonából. A beteg mielőtt bevonult volna a leprosoriumba, egyes vidékeken végrendelkezhetett, máshol ezt csak a lepraház magiszterének engedélyével tehetette, s voltak telepek, ahol a beteg feje fölött osztozkodott a leprosorium és az örökösök. (Rendszerint ha nem volt gyermeke a beköltözőnek, minden a telepre szállt, ha volt, a ház gyerekrészt kapott.) Gyakran belépési díjat kellett fizetnie a felvételét kérő leprásnak, s ha erre nem volt képes, fizette helyette a városa vagy egy rokona, esetleg egy jóakarója. IV. Kelemen pápa (1265–1268) kiközösítés terhe mellett elrendelte, hogy a főpapok, ha Lázár-rendűek hozzájuk fordulnak, kötelezzék őket az ő hospitaléjukba való belépésre ingó és ingatlan vagyonukkal együtt. Nem csoda hát, hogy kialakultak a vagyonosabb és a szegényebb leprosoriumok, vagy az egy telepen élők között a vagyon szerinti különbségtéves (pl. külön házban lakhat, melyet e telep területén ő maga építtetett). A házasság megítélésében is változás állt be, hiszen a házasság felbontásától eljutottak az egyházi rendelkezések a válás lehetetlenségének kimondásáig. Az természetesen szintén az egyes leprosoriumok házszabályától függött, hogy az egészséges házastárs telepre költözése jelentett-e valódi házasséletet vagy sem.

II. A leprás élete a középkorban

A Biblia útmutatást adott a leprásként való létezéshez is. Jób a számtalan rá mért csapás között leprát is kapott a megmérettetésben, türelmével kiállt minden próbát, s jutalmul „kétszeresen visszaadá az Úr Jóbnak mindazt, mije volt.” (Jób 42.10) Még fontosabb a középkori leprás számára a koldus Lázár története, aki koldusként és leprásként sem kapott a gazdag embertől alamizsnát, de amikor meghalt, az angyalokhoz került, Ábrahám kebelére, míg a gazdag ember a pokolba, s mikor a gazdag könyörtületet kért Ábrahámtól, az így válaszolt: „Fiam, emlékezzél meg róla, hogy te javaidat elvetted a te életedben, hasonlóképpen Lázár is az ő bajait: most pedig ez vigasztaltatik, te pedig gyötrettetel.” (Luk 16.25) A türelmes beteg tehát elnyeri jutalmát, s ha e világ számára már meg is halt, a túlvilágon majd kárpóttatik, hiszen még itt a földön levezekli kínjai által a bűneit, a világból tiszta lélekkel távozik. (A Lázár megnevezés tartalma kettős: szegény Lázár mellett benne foglaltatik Mária és Márta testvére, Jézus barátja, akit Jézus feltámasztott halottaiból. (Ján 11.1-44) A „lázárságban” a két bibliai alak nem válik élesen szét.)¹¹

A lepra már a lévitáknál is bejelentési kötelezettség alá esett, így a leprások hamar felügyelet alá kerültek. Mózes törvénye szerint a papnak kellett bemutatni a lepragyánús személyt, s neki kellett döntenie, tisztának vagy leprásnak nyilvánítania, illetve ha a tünetek nem voltak egyértelműek, egy későbbi vizsgálatot elrendelnie. Ez a gyakorlat sokáig érvényben volt. (Az 1437-es salzburgi zsinat kimondta, hogy csak az a beteg vehető fel leprosoriumba, akit a püspök orvosi vélemény alapján leprásnak nyilvánított.) Az utolsó szó joga, valakinek leprássá nyilvánítása, később is a püspöknél maradt. A virágzó középkorban jelent meg a lepravizitek szokása, amikor többen vizsgálták meg a lepragyánús személyt. A késő középkortól fogva a vizsgálatról egy pecsétes bizonyítvány is készült (ez, a szemléről szóló levél nem azonos azzal az oklevéllel, amely a leprosoriumnak szól, és a telepre való felvétel jogát deklarálta), melynek tartalma eldöntötte az illető további sorsát: *mundus* (tiszt); *immundus et leprosus* (leprás); bizonytalan esetben, legfeljebb másfél év múlva, újabb vizsgálatot rendelt el. A vizsgálatra a megbízást a leprosorium felügyelője: a püspök vagy a város adta ki, és e fórumokhoz fellebbezhetett a beteg, ha a lepravizit eredményével nem értett egyet. A vizsgálatot a lepratelepe vezetője, esetleg tapasztalt leprások végezték, a 13. századtól rendszeres résztvevői voltak orvosok, seborvosok, borbélyok (*Ld. a képet a 4. oldalon*).¹²

¹¹ Bálint Sándor számol be róla, hogy Lázár a középkorban nemcsak a belpoklosok, de a sírásók védőszentje is volt. Néhány magyar közmondás, szólás őrzi Lázár alakját. A lázári szegénység kifejezése: „Szegény, mint Lázár.” „Minden koldusnak Lázár a neve.” „Lázár lakodalmára szorul.” A lázári nyomorultság értelmében: „Nem tudok én sietni, Lázár vagyok.” S ahol nem tudni a lázárság eredetét: „Rossz vásár ez, Lázári!” (= haszontalan dolog, hiábavaló fáradság), „Lehet nagy úr, ha Lázárnak hívják is.” (= nem helyes az embereket nevéük alapján megítélni) In: O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások* (425.)

¹² Az 1130-as clermonti zsinat megtiltotta, hogy szerzetesek orvosi, gyógyító tevékenységet végezzenek. A tours-i zsinat 1163-as határozata szerint egyházi végzettségű személy nem gyakorolhat seborvosi hivatást.

A 14. századra kialakultak a lepra felismerésének jól bevált módjai, ezeket az úgynevezett lepra-jeleket, lepra-próbákat vették számba a vizsgálat során. Henri de Mondeville, a párizsi és a montpellier-i orvos fakultás professzora a lepra tizenkét biztos jeléről beszélt (1320 körül). Egy másik forrás huszonegy jelet említ, jómagam – egy harmadik alapján¹³ – csak tizenhatról számolhatok be: 1. kemény, kidudorodó izmok; 2. morphea (százaz bőr); 3. hajhullás; 4. izomsorvadás, izomfogyatkozás; 5. érzéketlenség és görcsök; 6. pikkelyek, kelések; 7. szemcsés duzzanatok a nyelv alatt, a szemhéjon és a fülek mögött; 8. a bőr égetésre, szúrásra érzéketlen; 9. libabőr a levegőre helyezett bőrfelületen; 10. víztaszító bőr; 11. láz; 12. csalárd és dühös viselkedés; 13. nehéz álmok; 14. gyenge pulzus; 15. fekete, szemcsés vér; 16. hamuszínű vizelet. (Láthatóan visszaköszönnek a korábban tárgyalt orvosi leírások a lepra-jelekben.) E tizenhatban benne sincs a beteg hangjának vizsgálata, tehát feltehetően a sor nem teljes. Más források (főként német területről) a lepraszemle leírásakor öt próbáról számolnak be. A *Nasenprobe* (orr-vizsgálat) esetén az orrüreg belső felszínét igyekeztek megvizsgálni az orrluk szétfeszítése és az abba való bevilágítás által. A *Nadelprobe* (tű-vizsgálat) a test különböző részeinek érzéketlenségét volt hivatott kimutatni. A *Singprobe* a lepragyanús személy hangját vizsgálta, a gégefő betegségbeli elváltozása ugyanis hangmélyülést okozott. A *Daumenballprobe* segítségével az izmok állapotát figyelték meg, a *Seihprobe* pedig vérvizsgálatot (szín, állag) jelentett. Bár a részletes vizsgálati lista alapján pontos diagnózisokat is feltételezhetnénk, a források mégis arról számolnak be, hogy gyakran hibás következtetésre jutottak a szemlélők. Az 1438-as brixeni zsinat megállapítása szerint gyakori panasz, hogy végtelenek kerülnek kiközösítésre. A leprások közé leginkább szifiliszben szenvedő betegek keveredtek.

Ha a vizsgáló szemek ítélete a lepragyanús személyt leprásnak nyilvánította, megtörténhetett a társadalomból való kirekesztés szertartása. E rítus feltehetően területenként változott, de mindenhol tartalmazott egy halotti misét, s elkerülhetetlen része volt a türelmes életre, a leprosorium rendjének betartására való intés. Számos leprával foglalkozó szerző hangsúlyozza, milyen súlyos teher volt a leprás számára addigi életközösségéből való kiszakadás. A következő szertartási leírás jól szemlélteti, hogyan élhette meg ezt az aktust egy beteg és közössége által elutasított személy, hiszen a szertartás közvetlenül, sőt kézzelfoghatóan értésére adta, mit is jelent a szó: kirekesztés.

A bourges-i püspökségben 1505-ben a következő szertartás szerint búcsúztak el a leprástól:

„A pap bejelenti a ceremónia és a halotti mise napját. A beteget stólába, és egyházi ruhába öltöztetik, majd elviszik a pap otthonába. A pap megszenteli a leprást. A hét vezeklő zsoltár éneklése alatt (a ruha által fedett testű) leprást a templomba kísérik. Ott a leprás letérdel a ravatalára. A szertartáson a beteg hozzátartozói vesznek részt. A leprást a pap gyónásra bíztatja és átadja neki a

¹³ Heinrich Schipperges: *Die Kranken im Mittelalter* (103–104.)

beteg-áldozatot. Majd felolvassa a jövődő életére vonatkozó útmutatásokat. Ezt követően a templomból kikísérik a beteget a temetőbe. A leprás beleáll egy már korábban kiásott sírgödörbe. *De terra plasmati me.* – A megszentelt fejére három marék földet szórnak. A pap megszenteli a leprás (jövőbeni) ruháját és jelképeit, amelyek egy asztalon ott állnak. A beteg letérdel, és a pap arra inti, hogy soha többé nem léphet be a templomukba. A leprás négyféle *scrutiniuma*, majd a türelemre és keresztényi életre való intés következik. Ezután ünnepélyesen felöltöztetik a leprást a lepra-viseletbe. A beteg ünnepi alamizsnát kap. *Haec requies mea ...*– Zsoltárok éneklése közben a menet a beteget a leprosoriumba kíséri. A menet megáll a fakeresztnél (ez a település vége). A pap itt elmond egy prédikációt arról, hogy a beteg részese marad imáiknak, és hogy ő itt a földön megszenvedheti a tisztítótüzet. A pap feloldozza a leprást bűnei alól, majd elmond egy imádságot. A közösséget arra inti, hogy támogassák a beteget és az első 32 órában ne hagyják magára. Zsoltárok és litániák éneklése közt a menet visszatér a templomba.”¹⁴ Nem csodálkozhatunk azon, hogy a beteg őrzésére figyelmeztetett a pap. Egy ilyen szertartás után természetes gondolatként merülhetett fel az öngyilkosság, mint ami megment minden további szenvedéstől, s főleg attól, hogy szembesülni kelljen azzal, mit hagy ott a világi életében és mi vár rá a következőben.

A leprások, hogy közeledtüket messziről érzékelni lehessen, sajátos ruhát viseltek, sajátos kellékekkel. Az 1290-es nogareti zsinat ítélete alapján azok a leprások, akik ruhájukon nem viselik a meghatározott jelet, mikor elhagyják a lepratelepet, pénzbírsággal sújthatók. A viselet területenként eltérő volt. Egyes francia vidékeken szürke vagy fekete felöltőt hordtak, skarlát vörös kalappal, a nők ugyanilyen színű főkötővel. Az 1330-as marciaci zsinat fehér sál viselését írta elő a leprások számára. A lavauri zsinat 1368-as rendelkezése (Cap. 21) szerint leprás sem csíkos, sem színes posztóból készült ruhát nem hordhatott, és hosszú haját sem viselhetett. Chartres püspöke, Louis Guillard 1529-ben elrendelte, hogy a betegség terjedésének megakadályozására a leprások kabátjának bal mellére varrjanak egy nagy L betűt vörös posztóból. Bécsben a leprások ruháján egy vörös kereszt volt látható, s a ruhát egy vörös öv fogta át. Német területen a leprabetegek fekete vagy szürke felöltőben, kabátban és fekete kalapban jártak. Általános kiegészítője volt a lepraviseletnek a kesztyű, s esetenként egy bot; természetesen arra szolgáltak, hogy a beteg ne érinthessen egészséges személyt, vagy ha vásárolt (pl. a leprosorium számára), a kívánt árura botjával rá tudjon mutatni. Figyelmeztető jelzéseket is használnia kellett: csendő, kereplő, kasztanyetta hangja, két fahasáb összeütése, esetleg éneklés.

Leprássá nyilvánítása után következett a beteg leprosoriumba való felvétele. Lepratelepek mindig a települések határain kívül létesültek, jó messze a lakott területektől. Általában útkereszteződésekben vagy kereskedő utak mentén, hogy a leprások könnyebben elérhessék a legforgalmasabb helyeket, hiszen alamizs-

¹⁴ Jürgen Belker: *Aussätze* (209–210.)

nagyújtési joguk volt. Így biztosítva volt az izoláció is és a gondoskodási lehetőség is.

A belépést felvételi szertartás előzte meg: az „újoncnak” felolvasták a házszabályt, s ő letette az esküt, melyben lemondott tulajdonáról, önmegtartóztatást és magiszterének engedelmességet fogadott. A virágzó középkorban a betegeknek (főleg a tehetősebbeknek) lehetőségük volt kilenc nap próbaidő alapján megítélni, tetszik-e az adott leprosorium, hiszen jövődő életüket itt kellett leélniük.

A leprosoriumok a kora középkorban a püspökök tulajdonában voltak, a 13. századtól viszont a városok is tulajdoni igényekkel léptek fel. A házak tényleges kezelője sokáig a Lázár-rend volt (esetleg más ágostoni szabályrendet követő testvérület). A Szent Lázár-rendet 1120 táján Jeruzsálemben alapították, kifejezetten poklosok ápolásával foglalkozó lovagrend volt. 1142-ig tiszteletből leprást választottak a rend vezetőjének, később egészséges is betölthette e posztot. 1490-ben VIII. Ince pápa (1484–1492) a Lázár-rend javait a János-lovagok kezébe adta, de ezt a rendelkezést csak Itáliában hajtották végre, sőt X. Leó pápa (1513–1521) visszahelyezte őket tulajdonaikba. A 15–16. századra betegség visszaszorulása adta a jogalapot a lovagrend beolvasztására, mely előbb-utóbb mindenhol bekövetkezett. 1606-ban IV. Henrik a lázárók birtokait a kármelhegyi lovagrendnek adta, Savoyában pedig a Mauritius-rendbe olvadtak be.

A leprosorium élén magiszter (major, prior, prevost, provisor, gubernator) állt. Kinevezője, megerősítője a leprosorium tulajdonosa: a város vagy a püspök volt, de általában a közösség választotta meg. Lehetett leprás és a közösség tagja, lehetett egészséges és idegen is. A magiszter beiktatásakor engedelmességet fogadott a püspöknek, illetve a városnak, s a betegeknek esküt tett, hogy gondozni fogja őket, vagyonukat hűen kezeli, el nem pazarolja, a ház jó hírét, becsületét, érdekeit szem előtt tartva hozza majd döntéseit, betegfelvételkor magának anyagi előnyt nem biztosít, a vagyon kezeléséről a „testvérek” (a ház tagjai) káptalanának beszámol. Havonta egyszer-kétszer meg kellett látogatnia a leprások helyiségeit, és hetente egyszer káptalant kellett tartania külön az egyháziaknak, férfi- és nőbetegeknek. Éves számadást kellett benyújtania a ház tulajdonosának és a betegeknek is. Helyi ügyekben bíraskodott is. Fontosabb kérdésekben a leprosorium az egyházi igazságszolgáltatás alá tartozott, mivel lelki közösségnek számított, hasonlóan bármely szerzetesrendhez.

Szintén választott tisztviselő volt az a poklos, aki az éléskamra és a magtár egyik kulcsa fölött rendelkezett. Neki is meg kellett esküdni, hogy az élelmszert nem érinti, nem fertőzi meg, a magiszter engedélye nélkül nem lép be az éléskamrába, csupán az ajtónál állva ellenőrzi az élelemkészletet.

A leprosoriumokban a betegek kolostorbelihez hasonló életet éltek, szigorú házirend alapján. A bennlakók egymást „testvérem” és „nővérem” megnevezéssel illették. A belépéskor letett eskü (tartalmát a 1212-es párizsi zsinat határozta meg) engedelmességről, önmegtartóztatásról (ez mértékletességet, általában szexualitástól való teljes tartózkodást jelentett) és a vagyonról való lemondásról, egész hátralevő életükre szólt. A közösség figyelő szeme vigyázott az eskü és az érvényes házirend betartására. A házirend szerint a lepraházban együtt lakó

egészségesek és betegek külön háltak, külön étkeztek, ruháikat külön mosták. Az egészséges bennlakók az ápoló személyzet szerepét töltötték be, ételt pl. csak egészséges porciózhattak. A nemek általában szigorúan el voltak választva. A női traktusban csak női ápolók szolgáltak, ha nőnek valamilyen ok miatt a férfi részlegben akadt dolga, pl. ágyneműcsere, a férfiaknak előbb el kellett hagyniuk a helyiséget. Ahogy ételt, úgy az oltárt sem érinthették meg a leprások, a templomban a karon kívül kellett imádkozniuk. A szabályzat megszabta, meddig terjed a leprás szabad mozgásteret, azon túl csak magisztere engedélyével mehetett. Tilos volt a leprásnak kocsmát, bordélyházat felkeresnie, idegenekkel érintkeznie, házon kívül étkeznie, ételt, italt, ruhát a leprosoriumból eladnia, esti harangszó után a telepen kívül maradnia. A lübecki házirend tiltotta a lakóknak a táncolást, ugrálást, késői lefekvést, pipázást. Általában tiltott volt a kockajáték és a rendbontás. A szabályzat előírta a heti két fürdést. A leprások természetesen csak meghatározott kutakat használhattak. A lakók együtt étkeztek – egészségesek, betegek szeparáltan. Az étkezés alatt egy társuk a Bibliából vagy más könyvből olvasott fel. Istentiszteletekre is közösen mentek, naponta általában kétszer: reggel és délután, ezek elmulasztása nem volt ajánlatos. Arról, hogyan tölthették napjaikat a londoni püspök utasítása 1346-ból így számol be: „Gondoskodjanak az isteni szolgálatról, ha csak nem előzi meg a testi gyengeség; a csöndet őrizték ott, zsolozsmát és misét hallgassanak... Minden reggel minden leprás mondjon el hálaadasként egy „Miatyánkot” és egy „Üdvözlégyet” tizenháromszor, és a nap többi órájában, úgy, mint első, harmadik, hatodik órában, vecsernye órájában és este újra egy „Miatyánkot” és egy „Üdvözlégyet” hétszer...”, a továbbiakban is hasonló méretű ima-penzumok következnek.¹⁵ Évente háromszor, de inkább többször elvárták a leprástól a gyónást, az áldozás is kötelező volt. A seedorfi (Svájc) rendszabály szerint karácsony és húsvét előtt hat héttel böjtölni kezdtek a testvérek. Az év más időszakában egy héten háromszor volt húsétel, és egy nap csak kétszer étkeztek. A magiszternek való engedetlenség esetén a legkisebb büntetés 40 napi böjt volt, kenyéren és vízen. A böjt lehetett mindenhol a legenyhébb büntetés. További fokozatoknak számítottak: botütés, pellengérhez kötés, s végső eszközként a lepratelepről való kizárás. A házastársak helyzete lepraházanként eltért, bár a párizsi zsinat határozata óta általános lehetett a házaselet megszakítása belépés után. Lille-ben az 1239-es szabályzat szerint a házások vasárnaponta együtt étkezhetek. Belépés utáni házasságkötés esetén mindkét félnek el kellett hagynia a telepet. Lisieux-ben (1256) engedékenyebb szabályzat volt érvényben, itt megengedték a lepraházban maradást, ha két leprás kötött házasságot. Leprás fogadhatott meghatározott időközönként – általában kéthetente – idegen, leprás vendéget.

A 13. századra a leprosoriumok rendszere kikristályosodott, s a telepek önálló közösségekként működtek, így a lepratelephez is tartoztak kertek, földek, szőlők, voltak állataik, malomjoguk, vásárjoguk, fászedési joguk. Négyféle for-

¹⁵ Saul N. Brody: *Disease of the Soul* (77.)

rásból táplálkozott a vagyonuk: a leprás belépésekor magával hozott vagyonából, nagylelkű örökgyógók adományából, alamizsnagyűjtésből és a lepraház saját jogaiból, vagyonából.

Természetesen eltérő anyagi helyzetű leprosoriumok léteztek egymás mellett, akár egymás közelében is működhettek szegényeknek és tehetősebbeknek menedéket nyújtó lepraházak. Eszerint különbözött az is, hogy mit kértek a belépő betegektől. Általánosan elterjedt volt, hogy a belépő személy a belépését követő egy hónapon belül végrendelezhetett (vagy önállóan, vagy magisztere beleegyezésével), teljes vagyonáról vagy annak csak egy részéről. Helyenként a lepraház az illető vagyonából évjáradékot kapott, máshol a megkívánt összeget egyben kellett befizetni. Ha nem készülhetett végrendelet, a ház a vagyonból gyerekrészt kapott, vagy ha nem volt utód, az egész vagyont örökölte. A legtöbb leprosorium megkívánta, hogy a belépő legalább ágyat és ágyneműt hozzon magával. Máshol teljes listát adtak ki a beteggel együtt behozandó tárgyakról (asztal, szék, zsámoly, dézsa, vödör, mozsár, fejsze, kalapács, ülő, rézedény, üst, csészék, tálak, gyertyatartó, pintes üveg).

Bevételt biztosítottak az alamizsnagyűjtések. Magiszteri engedéllyel rendszeresen kiküldtek két-két leprást három-négy napra, hogy útkereszteződésekben, templomok előtt, hidakon, temetőekben gyűjtsenek alamizsnát, természetesen mindig a település érvényes rendelkezései szerint. A pap által a halotti mise alakalmával adott jelképes és ünnepélyes alamizsna is arra hívta fel a jó keresztényeket, adakozzanak a poklosoknak. Évente egyszer-kétszer alamizsnagyűjtő meneteket is szerveztek.

Az adományokból származó bevételek sem voltak ritkák, inkább rendszertelenek. Nemcsak nemes urak, tehetősebb polgárok vagy egyházi személyek, de uralkodók is adományoztak. VII. Lajos (megh. 1226) végrendeletében 10.000 livres-t hagyott Franciaország 2000 leprosoriumára, IX. Károly (megh. 1270) pedig 2000 livres-t 800 lepraházra.

Biztos bevételi forrást jelentett pl. a vásárjog. A 14. század egyik leggazdagabb leprosoriuma a kölni volt. 100 lakója közül jó, ha 25 leprás volt (az egészségesek és betegek arányát a házszabályzat szabta meg), viszont a háznak saját mosodája volt, pénzkölcsönzéssel foglalkozott, látogatott kocsmát üzemeltetett.

A leprosorium területén a III. lateráni zsinat rendelkezése szerint lennie kellett temetőnek, templomnak, saját pappal. A ház templomának nem lehetett harangja, nehogy idegeneket hívjon oda, hiszen ez a templom csak a leprosorium lakóinak állt rendelkezésére. A lakóházakhoz, az étkező, konyha helyiségeihez gazdasági épületek is tartoztak: volt istállója, csűrje, gyakran még kézműves műhelye is. A lepra európai visszaszorulása után a legtöbb leprosoriumot lebontották vagy más funkciójú kórházzá alakították át, ilyenkor általában csak a kápolnát hagyták meg eredeti állapotában.

Európa valamennyi régiójában működtek leprosoriumok. A legkorábbiak francia területen épültek; 4. századi alapításúak: Párizs, Tours, 6. században épültek: Poitiers, Orléans, Lyon, Chalon-sur-Saône, 7. századbeliek: Bourges, Rouen, Verdun, Noyon lepraházai. A mai Hollandia területén a maastrichti (7.

század) és az utrechti (10. század) lepratelep volt a legfontosabb. Német földön 7. századi a metzi, 9. századbéli a bremi, aacheni, wormszi leprosorium, s a sor hosszan folytatható. Természetesen működtek lepratelepek a mai Svájc, Anglia, Skócia, Írország, Spanyolország, Olaszország területén is. Volt olyan település, amely több leprosorium felett rendelkezett, a 14. század közepén Metz 5, York 4, London 7 ház tulajdonosa volt. Leszögezhető, hogy a leprosorium, mint intézmény a történelem színpadán sikeresnek bizonyult. Nem volt más célja, mint elzárni a betegeket az egészségesektől, s e célnak maximálisan megfelelt. A lepra köztudottan soha nem lépett fel olyan méretekben, mint a pestis; ez köszönhető a lepra-baktérium lassú szaporodásának is, de nem lebecsülendő a lepraházak szerepe sem.

III. A lepra Magyarországon

A lepra hazánkban is jelen volt.¹⁶ Ezt bizonyítják az oklevelekben, kódexekben előforduló Lázár- és poklos összetételű helyneveink¹⁷ és *silva/silvula leprosorum*, *villa leprosorum*, *puetus leprosorum* kifejezések. Feltehetően a legelső ilyen az 1181-re keltezett oklevél, melyben *Fulcumar comes Palan* nevű veszprémi birtokát a bakonybéli apátságnak adományozta, s a határleírásban *ad silvulam leprosorum* szerepel. 1233-ban II. András egy oklevelében tanúként szerepel a *magister St. Lazari de Strygonio*. Tehát a 13. században már biztosan léteztek Magyarországon lepraházak, hiszen a Lázár-rend jelenléte lepragondozást jelent, kérdés az, hogy milyen formában. Magyarai-Kossa Gyula szerint saját településük volt a leprásoknak; erre utalnak a *villa leprosorum* és a *puetus leprosorum* kifejezések. Mint fentebb láttuk, a 13. századra Európában általánossá vált a leprosoriumok intézménye még német területen is; jó okunk van feltételezni, ha jelen volt a Lázár-rend, feltétlenül léteztek nálunk is nyugati típusú leprosoriumok.¹⁸ 1398-ban IX. Bonifác pápa (1389–1404) kánonilag egyesítettnek mondta a buda-felhévízi Szentháromság egyházat, az esztergomi Szent István János-lovag kórházat és az esztergomi Szent Lázár egyházat. (Vajon ez az összevonás a kilencven évvel későbbi előfutára?) Tehát Esztergom mellett biztosan működött egy lázár kórház, s Buda környékén is lehetett egy. A Budai jogkönyv (1244–1421) 344. szakasza a bélpoklosokról szól. A statútumból kiderül, hogy aki bélpoklos lett, az vagyonát, rangját elvesztette, mert mint külföldön, itt is törvényen kívül állónak tekintették. Ha valakit kitalítottak, annak elhelyezéséről is gondoskodni kellett: létezett egy Szent Erzsébet nevű fürdő Buda-Alhévizen (a fürdő is és

¹⁶ Józsa László orvostörténész véleménye szerint csak azt tekinthetjük biztosnak, hogy voltak lepraházak, de azt nem, hogy tömegesen jelentkezett volna a lepra Magyarországon. A 10–14. századi csontvázak vizsgálata alapján azt állítja: „a középkori Magyarországon nem volt lepra, csak leprásnak vélt beteg.” (80.), legalábbis nem volt a lepra népbetegség.

¹⁷ In: Szamota – Zolnay: *Magyar oklevél-szótár* (poklos szócikk)

¹⁸ Józsa László könyve felsorolja a szerző szerinti magyarországi leprosoriumokat. (119.)

Szent Erzsébet neve is a leprára utal), és 1346-ból ismerjük a budai Szent Erzsébet ispotályt, mely az oklevelek szerint ekkor már régen létezett. Az erdélyi leprosoriumokról tételes listánk van (Magyari-Kossa alapján): Brassó (1413), Feketehalom (Zerden 1413), Bészterce (1454), Szeben (1474), Kolozsvár (1559 Szt. Jób poklosház), Rosenau (1575), Segesvár (1575).¹⁹ A 15. századból van adatunk lőcsei, zágrábi leprosoriumokról. 1364-ben V. Orbán pápa (1362–1370) levelet írt az esztergomi érseknek és az alá tartozó püspököknek. A leprások és más szegények érdekében azt rendelte el, hogy leprosoriaikat, hospitaléikat nem lehet javadalom gyanánt sem egyházi, sem világi személynek átadni, s minden ilyen adomány érvénytelen. A telepek, kórházak vezetése csak tisztességes, jó hírű személyekre bízható, akik tudják és akarják őket vezetni. Ez a levél azt igazolja, hogy a leprosoriumok nálunk is rendelkeztek önálló vagyonnal, életképesek, önellátóak voltak, bevételekkel bírtak. Üzleti közösségekké váltak, ahogy nyugaton.

A magyar orvosi emlékek között találunk lepraszemlék eredményét közlő okleveleket is. Bőség zavarával kecsegtetnek a kisebb-nagyobb adományokról szóló végrendeletek. (Teljes feldolgozásuk alapján a hazai lepratelepek elhelyezkedése rekonstruálható lenne, de természetesen ez sem jelent megoldást a korai időszak kérdéseire.)

Eseménytörténetünkben is megjelenik a lepra. Pauler Gyula szerint a tatárok még a nyomorult poklosoknak sem kegyelmeztek. Nagy Lajos királyunk feltehetően leprában hunyt el, s ebből még a Montpellier egyetemén végzett, és a francia király javaslatára magához hívatott Radliczai János sem tudta kigyógyítani.²⁰ II. Lajos a törökkel való megütközése előtt körbehordoztatta a véres kardot azzal, hogy még a ragadós nyavalyákban szenvedők (*pestilentici*) is szálljanak táborba, úgy hogy másokat ne fertőzzenek. (A ragadós nyavalya sok minden lehetett, talán csak pestis nem, hiszen az ágynak döntötte áldozatát, mivel a pestis gyors lefolyású betegség. A leprások harcképesek lehettek, természetesen nem valamennyien és nem fiatal, férfi erőnek megfelelően.) A Képes krónikában találkozhatunk a hét magyarról szóló legendával, nevezték őket gyászmagyaroknak, *zant lasar zygini*nek is. Az ausgburgi csatavesztésből hazatérőket jelölte e megnevezés. Mivel a nagy véráldozatot követelő, vesztés csatából csak ők heten menekültek meg, a rege szerint őket megfosztották mindenüktől, s szégyenszemre vándorolniuk kellett, koldulással és énekléssel tartva el magukat. Majd Szent István (a Pozsonyi krónika szerint) a gyászmagyarok leszármazottait a Szent Lázár-rend esztergomi kereszteseinek fennhatósága alá rendelte. Természetesen nem lehetetlen, hogy magyarjaink találkoztak leprával a 10. században, de a Lázár-rend ekkor (és ez a 11. századra is igaz) még nem létezett, a megnevezés mindenképpen későbbi ragadvány. Az sem biztos, hogy a Lázár

¹⁹ A fenti városok voltak a lepraházak tulajdonosai, s a fenti év az alapítás ideje.

²⁰ Józsa László ettől eltérő véleményt képvisel. Szerinte egy számszerj okozta lábsérülésből eredő csontsérülés okozta Nagy Lajos halálát. (Józsa László: Betegségleírások középkori krónikákban. In: *Orvosi Hetilap*, (1987) 12. sz. 639–641.)

név poklosságra utal a hét visszatérő leírásában, jelölhette a szegénységük, esetleg csupán hasonlatról van szó: a közösség e hetet éppúgy kivetette, hazátlaná tette, mint a bélpoklosokat a lepra korai történetében, amikor még nem létezett, vagy csak foltokban, a leprosoriumok intézménye.²¹

Magyarországon a lepra története feltehetően az európaihoz hasonló ívet futott be. Ugyanolyan hétköznapi betegség volt, mint pl. Párizsban. Ezt bizonyítja többek között a *cimpa* gúnynév előfordulása: „*Petus dictus cympa*”(1288), „*Stephanus dictus cymba*”(1338), „*Andreas dictus chympa*”(1437). A cimpásság, vagyis az orrnyereg beesése által orratlanak tűnő arc a lepra egyik fajtájának eredménye, bár természetesen lehetett baleset következménye is, csak akkor nem lenne ilyen tartós az előfordulása. A betegség hétköznapiságára példa Félegyházi Tamás 1583-ban megjelent *A keresztény hitnek részéről való tanítása* című művében szereplő lepraleírás laikus jellege: “felette szukseg a franczus es ruhes embertul magunkat onunc, hogi reanc ne regedion, hat a dogos embert es eghet el kel tauosztatni, hog’ meg ne dogleltessunk. It aszt kellene meg bizonyítani, hog az dog halal ollian ragadó tegyen mint az lepra. Mert niluan vagion, hog a lepra es az franczu az illetesbol el ragad...”²²

IV. Lepra mint irodalmi, képzőművészeti téma

A legfontosabb irodalmi emlékünkhöz a lepráról Hartman von Aue *Der arme Heinrich* története. A főhős egy gazdag lovag, akit ifjúsága virágában ért el a betegség. Érzékletes leírást kapunk arról, hogyan változott a feléje áramló kedvesség és szeretet betegsége miatt elutasítássá. Kétségbeesetten kereste a gyógyulást, felkereste Montpellier és Salerno iskoláit, orvosait, gyógyulást remélve. Végül a következő lehetőséget tárták elé: feltéve, hogy az Úristen is úgy akarja, egy szűzlány szívének vére megtisztíthatja, de ehhez egy önként vállalkozó és házasságra érett lányra van szükség. A történet szerint Heinrich szétosztotta vagyonát, s visszahúzódó életre készült az egyetlen megtartott udvarházában. (Lám, gazdag beteg lévén, szó sem esik leprosoriumról.) Találkozott egy parasztlánnyal, aki önként vállalta az áldozat szerepét. Elutaztak Salermóba, előkészültek a műtétre, de mikor Heinrich meglátta a lány szép testét a boncasztalon, visszautasította annak áldozatát, inkább vállalva sorsát. Jutulmul az Úristen megszabadította poklosságától, s a szerelmesek összeházashozhattak. A történet legfontosabb üzenete a betegséggel való megbirkózás folyamatának bemutatása. Három lépcső rajzolódik ki, ahogy azt St. Victor-i Hugó is jelzi. Az első lépcső a tisztulás útja (*via purgationis*), ez a próbálkozások, a miértek, a lázadás,

²¹ Sebestyén Gyula még ennél is többet állít: „E nevek aztán végleg elfedték a pogánykori énekmondóknak pogány jellegű emlékeit is, akiknek a keresztény vallás, s minden más nyugati befolyás érvényesülése előtt még az ural-altáji rokonnépek sámankodó énekmondói közé kellett tartozniuk.” (143.) Vagyis e hét magyar bibliai megnevezése a pogánykori tartalom elkendőzésére szolgált.

²² Nékám Lajos: *A magyar börtöngyógyászat emlékeiből* (27.)

A szenvedő Krisztus és a könyör-
gő leprás alakja egy középkori
miniaturán (Forrás: Jürgen Bel-
ker: *Aussätzige*, 220.)

az istennel való perlekedés időszaka. A következő a megvilágosodás foka (*illuminatio*), amikor már Heinrich elfogadja a sorsát, beletörődik az életbe, a rá váró szenvedésekbe. A krízist ezzel legyőzte, képes hazatérni a lánnyal, elutasítani a gyógyulás reményét. A végső stádium a teljes egység állapota (*via mystica*), ember és isten egyesülése. Vagyis nem az egész világ az, amely eldobandó, hanem egy hit és mérték nélküli világ. Új világ teremődik a beteg számára, ez Heinrich esetében a gyógyulás, de ez csoda, s ezért ritka. A valós világban a leprosoriumok szigorúan vallásos világa jelenti a *via mystica*-t, a beteg meghal a földi hívságok számára, s újjászületik a teljességben, a megnyugvásban, ő már a túlvilági paradicsomba készül.

A lepra képzőművészeti ábrázolásai két nagy csoportra oszthatók. Az egyiket az orvosi könyvek rajzai jelentik, ezek főleg orvostörténeti érdekességek; a másik csoportot a vallási tárgyú festmények, szobrok alkotják. Megformázzák a Biblia leprásait: Naamánt, Jóbót, a Jézus gyógyította leprásokat. Szentek életéből kölcsönzött jeleneteket idéznek fel. Történeti érdeklődésre azért tarthatnak számot, mert remekül szemléltetik a leírásokból megismert jellegzetes lepravišeletet és közvetítik a poklosokról kialakult képet.

Ha a leprások csoportját a többi marginális csoport helyzetéhez hasonlítjuk, kivételes csoportnak mutatkozik a leprásoké. A társadalom ugyan kitaszítja, de egyben integrálja is őket.

A leprás személy önmagában csak elutasításra számíthatott. Meg kellett birkóznia a kiközösítés tényével: végig kellett csinálnia egy hosszú tortúrát a lepravizsgálattól, a kiközösítési ceremónián át, a leprosoriumba való belépéshez tartozó eskütételig. Le kellett mondania addigi életéről, örömeiről, gondjairól, tulajdonáról, házasesétéről. (Ha erre helyezzük a hangsúlyt, a leprás életének végtelen nyomorúsága jelenik meg.) Cserébe megkapta személyében az üdvözülés lehetőségét, új dimenzióra nyílt ki az élete. (Ez a szempont a probléma vallási feloldását hivatott kidomborítani.) Bizonyára nem mindenkit elégitett ki ez az adok-kapok, de sok választásuk nem volt. Leprásként, „egyedül” nem élhetett. Viszont a leprásoknak, mint csoportnak megvolt a társadalmon belül a maguk helye, adományok legitimálták létezésüket. Krízis helyzeteket kivéve (mint a százéves háború ideje) csak akkor léptek fel velük szemben az egészségesek támadóan, ha nem tartották be a látens „egyezséget”: „te leprás vagy és ezért veszélyes, de mi mégis életben hagyunk, táplálunk téged, ha cserébe minket nem fenyeget a te kórod, és tisztelünk is azért, mert földi életed végeztével közvetlenül a paradicsomba kerülsz”.

Ez a legfontosabb dichotómia, amely a lepra európai történetét végigkíséri, s csak ennek figyelembe vételével kaphatunk teljes képet a poklosok hétköznapijairól.

Bibliográfia

- Aussatz – Lepra – Hansen – Krankheit, *Ein Menschheitsproblem im Wandel*. Teil I. Bearb. v. Christa Habrich, Juliane C. Wilmanns, Jörn Hennig Wolf. Kataloge des Deutschen Medizinhistorischen Museums, Ingolstadt, 1982.
- Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. I. köt. Budapest, Szent István Társ., 1977.
- Belker, Jürgen: Der Aussätige, „Tückischer Feind“ und „Armer Lazarus“. In: *Randgruppen*. Hrsg.: Bernd-Ulrich Hergemöller. Warendorf, Fahlbusch Verlag, 1990. 200–231.
- Brody, Saul Naithaniel: *Disease of the Soul*. Cornell University, 1974.
- Geremek, Bolislaw: Der Außenseiter. In: *Der Mensch des Mittelalters*. Hrsg.: Jacques LeGoff. Frankfurt, Campus Verlag, 1990. 374–401.
- Józsa László: *A honfoglaló és Árpád-kori magyarság egészsége és betegsége*. Budapest, Gondolat, 1996.
- Kuder, Ulrich: Aussatz und christlicher Glaube. In: *Aussatz – Lepra – Hansen – Krankheit*. 26–27.
- Kuder, Ulrich: Lebensformen der Aussätzigen / Leprosenpflege durch Kirche, Adel und Bürgertum – Die Lepraklapper: Signal und Wahrzeichen. In: *Aussatz – Lepra – Hansen – Krankheit*. 127–128.
- Lexikon des Mittelalters*. München, Zürich, Artemis Verlag, 1980. 1249–1256.
- Magyari-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. I. III. IV. köt. Budapest, 1929–1940.
- A medicina krónikája*. Szerk.: Schott, H. Budapest, Officina Nova, 1994.
- O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest, Gondolat, 1985.
- Nékám Lajos: *A magyar bőrgyógyászat emlékeiből*. Budapest, 1908.
- Niedermeier, Hans: Soziale und rechtliche Behandlung der Leprosen. In: *Aussatz – Lepra – Hansen – Krankheit*. 76–85.
- Ókori keleti történeti chrestomathia*. Szerk.: Harmatta János. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, é. n.
- Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I–II. köt. Budapest, Atheneum, 1899.
- Pór Antal: Nagy Lajos király halálos betegsége. In: *Századok*, 36. (1902) III. sz. 209–215.
- Schiffczyk, Dieter: Die Leproserie – Ort der Leprosenisolierung, Stätte der Aussätzigenbetreuung – Rechtsstatus – Wirtschaftsform – Baugestalt. In: *Aussatz – Lepra – Hansen – Krankheit*. 86–89.
- Schipperges, Heinrich: *Die Kranken im Mittelalter*. München, Verlag C. H. Beck, 1990.
- Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondái*. Budapest, Franklin Társulat, 1904.
- Szamota István – Zolnay Gyula: *Magyar oklevél-szótár*. Budapest, 1902–1906.
- Zolnay László: *Ünnep és hétköznap a középkori Budán*. Budapest, Gondolat, 1975.
- Zubiczky Aladár: *Az európai nagy leprajárvány története*. Rektori székfoglaló, 1924.